

עפרא — והווי חרבי [והיינו זורקים עפר — והפך לחרבות], גילי — והווי גירי [היינו זורקים קש — והפך לחיצים].

שנאמר: "מזמור לדוד נאם ה' לאדני שב לימיני עד אשית איבך הדם לרגליך". הרי שהושיב הקדוש ברוך הוא את אברהם לימינו עד שניצח את אויביו.

וכתיב: "מי העיר ממזרח צדק, יקראהו לרגלו, יתן לפניו גוים, ומלכים ירד, יתן כעפר חרבו, בקש נדף קשתו". "מזרח" זה אברהם, שבא מארם נהריים, שהוא במזרח.

נחום איש גם זו, הוה רגיל דכל דהוה סלקא ליה [שכל מאורע שהיה קורה לו], ואפילו על מאורע שנראה רע בעיני הבריות, **אמר:** **גם זו לטובה** (881).

יומא חד בעו ישראל לשדורי דורון לקיסר [יום אחד רצו ישראל לשלוח דורון לקיסר].

אמרי: **בהדי מאן נשדר** [אמרו: עם מי נשלח קט-א את הדורון]?

נשדר בהדי [נשלח עם] **נחום איש גם זו,**

כשהוא שוכב בחדר הספון לו בתיבה], ולא בא לדרוש מאכל.

אמר ליה אבא: **לא בעית מזוני** [וכי אינך צריך למזונות]?

אמר ליה: חזיתך הוות טרידא, **אמינא לא אצערך** [ראיתי שאתה טרוד, ואמרתי בליבי שלא אצערך].

אמר ליה אבא: **יהא רעוא** [יהי רצון] **דלא תמות** (879). **שנאמר:** "ואמר עם קני אנוע, וכחול ארבה ימים". הרי שעוף זה, ששמו "חול", מרבה ימים (880).

אמר רב חנה בר לואי: **אמר שם רבא לאליעזר** עבד אברהם, **כי אתו עלייכו מלכי מזרח ומערב** [כאשר באו מלכי מזרח ומערב להלחם בכס, בזמן מלחמת המלכים, כשרדפו אחריהם אברהם וילידי ביתו], **אתון היכי עבידיתו** [אתם היאך עשיתם, כמה ניצחתם אותם]?

אמר ליה: **אייתי הקדוש ברוך הוא לאברהם, ואותביה מימיניה** [הביא הקדוש ברוך הוא את אברהם והושיבו בצד ימינו], **והוה שדינן**

האישתא. וחזר נח להאכילו רק בתשיעי או בעשירי. והיות ובאמת האישתא זנתיה רק עד שמיני, הכישו על שאיחר לו מזונו. עיי"ש.

879. כתב ביד רמה, שאין הכוונה שאינו מת כלל, אלא שמרבה ימים יותר משאר חיות.

880. ובבראשית רבה [פרשה כ] איתא: "ותקח מפריו ותאכל. הכל שמעו לה ואכלו, חוץ מעוף אחד ושמו חול. הדא הוא דכתיב וכחול ארבה ימים. אלף שנים הוא חי, בסוף אלף שנים גופו כלה וכנפיו מתמרטים, ומשתייר בו כביצה,

וחזר ומגדל איברים וחי".
וכתב בתורת חיים, שאעפ"כ, אילו לא ברכו נח, היה מת כשאר בעלי החיים, שהרי גזר הקדוש ברוך הוא למחות את כל דור המבול, מאדם עד בהמה ועד עוף השמים. עיי"ש.

881. לכאורה משום כך נקרא "איש גמזו". אמנם בערוך ערך גמזו פירש בשם יש מפרשים, שנקרא איש גמזו על שם המקום. וכתב המהרש"א: ולא ידענא מי הכריחו לסתור פירוש התלמוד כאן ותענית פ"ג, ודו"ק.

דמלומד בנפים הוא.

כי מטא להחוא דיורא [כשהגיע נחום לאותו מלון], בעא למיבת [רצה ללון].

אמרי ליה: מאי איכא בחדך [אמרו לו בני הבית: מה הבאת איתך]?

אמר להו: קא מובילנא כרנא לקיסר [אני מוביל מס לקיסר].

קמו בני הבית בליליא, שרינהו לסיפטיה [פתחו את הארגז], ושקלו כל דהוה גביה [ולקחו כל מה שהיה בתוכו], ומלנהו עפרא [ומלאוהו עפר].

כי מטא להתם — אישתבחה עפרא [כאשר הגיע נחום איש גמזו אל הקיסר, נמצא שהביא בארגז עפר⁽⁸⁸²⁾].

אמר הקיסר: אחוכי קא מחייכי בי יהודאי [היהודים לועגים לי]!

אפקוהו למקטליה [הוציאו את נחום כדי להרגו, על שזילזל במלך].

אמר נחום כהרגלו: גם זו לטובה.

אתא אליהו, ואידמי להו כחד מינייהו [בא אליהו, ונדמה ליושבים לפני המלך כאחד מהם]. אמר להו: דילמא האי עפרא אינו עפר פשוט, אלא מעפרא דאברהם אבינו הוא, דהוה שדי עפרא — הוה חרבי, גילי — הו גירי?

בדוק — ואשכחו חכי [ומצאו שאכן עפר כזה הוא].

הוה מחוזא דלא הוה קא יכלי ליה למיכבשיה [היה מחוז שלא היו יכולים חילותיו של המלך לכבשו]. שדו מההוא עפרא עליה [זרקו על אותו מחוז מהעפר] — וכבשה.

עיילוהו לבי גנזא [הכניסו את נחום לבית גנזיו של המלך], אמרי [אמרו לו]: שקול דניחא לך [קח מה שאתה חפץ].

מלייה לסיפטא דהבא [מילא נחום את הארגז בזהב].

כי דרר אתא [כשחזר נחום לארץ ישראל], עבר שוב דרך אותה אכסניא. אמרו ליה הנך דיורי [אמרו לו בני המקום]: מאי אמטית לבי מלכא [מה הבאת לבית המלך]?

אמר להו: מאי דשקלי מהכא — אמטאי להתם [מה שנטלתי מכאן — הבאתי לשם, לבית המלך].

שקלי אינהו [לקחו גם הם מעפר המקום], אמטו להתם [והביאו לבית המלך].

בדקו אנשי המלך את העפר, וראו שאינו אלא עפר פשוט!

קטלינהו להנך דיורי [הרגו את אותם דיירים].

שנינו במשנתנו: דור הפלגה אין להם חלק לעולם הבא וכו'.

מאי עבוד, מה עשו אנשי דור הפלגה?

אמרי דבי רבי שילא: אמרו אנשי אותו דור:

882. מלשון הגמרא משמע שרק בארמון הקיסר נמצא שהיה עפר. אבל ביד רמה כתב,

שכשהשכים נחום במלון בבוקר, מצא שיש בארגזו עפר. עוד כתב שם, שהוא עצמו אמר

נבנה מגדל, ונעלה לרקיע, ונכה אותו [את הרקיע] בקרדומות, כדי שיזובו מימיו (883).

מחכו עלה במערבא [גיחכו על דבריהם בארץ ישראל], משום שאם כן, שרצו אנשי אותו דור להגיע לשמים, למה בנו את המגדל בבקעה? ליבנו אחד בטורא [שיבנו את המגדל על אחד ההרים]! (884)

אמר רבי ירמיה בר אלעזר: נחלקו אנשי דור הפלגה לשלש כיתות:

כת אחת אומרת: נעלה לרקיע, ונשב שם.

וכת אחת אומרת: נעלה ונעבוד עבודה זרה.

וכת אחת אומרת: נעלה ונעשה מלחמה (885).

זו שאומרת נעלה ונשב שם — הפיצם ה' ופורם בכל העולם.

זו שאומרת נעלה ונעשה מלחמה — נעשו קופים (886), ורוחות [בלי גוף וצורה], ושידים [יש להם צורת אדם, ואוכלים ושותים כבני אדם], ולילין [צורת אדם להם, אלא שיש להם כנפים].

זו שאומרת נעלה ונעבוד עבודה זרה — "כי שם בלל ה' שפת כל הארץ". בלבב הקדוש ברוך הוא לשונם, כדי שלא יהא אחד מכוין לדעת חבירו לעבוד עבודה זרה.

תניא, רבי נתן אומר: כולם לשם עבודה זרה נתכוונו.

והראיה: שהרי כתיב הכא, בענין המגדל: "נעשה לנו שם", וכתיב התם, גבי עבודה זרה: "ושם אלהים אחרים לא תזכירו".

מה להלן — עבודה זרה, אף כאן, גבי דור הפלגה — עבודה זרה.

לקיסר שעפר זה הוא עפרו של אברהם אבינו.

883. ביד רמה כתב, שאמרו: מה לנו לבקש רחמים מלפני המקום על הגשמים? נעלה לרקיע ונכה אותו בקרדומות כדי שיזובו מימיו.

והמהרש"א כתב, שרצו למרוד בקדוש ברוך הוא, אלא שיראו שיביא עליהם מבול. לכן אמרו שיעשו מגדל ויעלו לרקיע, ויכו אותו בקרדומות כדי שיזובו מימיו, ושוב לא יוכל להביא עליהם מבול.

ואמר רב ירמיה שנחלקו לשלוש כיתות: כת אחת אמרה, נלך ונשב שם, בגובה המגדל, וכך לא יגיע עלינו המבול. וכת אחת אמרה, שילכו ויעברו שם עבודה זרה, ועל ידי המגדל יהיו כולם באחדות, ולא יבוא עליהם מבול. וכת אחת אמרה, נלך ונעשה עמו מלחמה. עיי"ש.

884. כך פירש רש"י. ולפירושו צריך להבין, מה

מתרצים דברי רבי ירמיה על שאלתם של בני מערבא?

ובעיון יעקב כתב, שתמיהתם של בני מערבא היתה, כיון שכל כוונתם היתה להגיע לרקיע ולהכותו בקרדומות, למה בנו עיר ומגדל? היה די במגדל לבד!

ועל זה הביאה הגמרא את דברי רבי ירמיה, שנחלקו לשלש כיתות, ולכל כת היתה מטרה אחרת, לכן הוצרכו לעיר גדולה ומגדל, כל כת לפי מחשבתה הרעה.

885. ולכן עשו מגדל גבוה, מפני שלשה דברים: כדי שלא יהא נח ליכבש, וכדי לעשות מלחמה משם בכל חרבותיהם, וכדי לעבוד שם עבודה זרה. שכן דרך עובדי עבודה זרה לברור להם מקום גבוה. יד רמה.

886. שנתגלגלו בכהמות אלו. וקצתם נעשתה

לעולם הבא.

אמר רב יהודה: רעים — בנופן, שהיו שטופים בזימה. וחטאין — כממונב, שלא היו עושין צדקה.

שהיו רעים בנופן, למדים מדכתיב כאן שאנשי סדום היו "רעים", וכתוב גבי יוסף, כשרצתה אשת פוטיפר לפתותו לזנות, שאמר לה: "ואיך אעשה הרעה הגדלה הזאת החטאתי לאלהים". הרי שרעה — היינו זימה.

ושהיו חטאים כממונב, למדים מדכתיב כאן "וחטאים", וכתוב גבי צדקה: "ורעה עינך באחיך האביון וגו' והיה בך חטא".

"לה" — זו ברכת השם [בלשון סגי נהור. דהיינו — קללה].

"מאד" — שמתכוונים וחוטאים [שעושים במזיד (890)].

כמתניתא תנא להיפך: רעים — כממונב, וחטאים — בנופן.

רעים כממונב, דכתיב: "ורעה עינך באחיך האביון".

אמר רבי יוחנן: אותו מגדל, השליש העליון שלו, נשרף. השליש התחתון שלו, יסודו, נבלע בקרקע. והשליש האמצעי — עדיין קיים.

אמר רב: אויר מגדל, דהיינו, מי שעומד סביב אותו מגדל, ורואה את אוירו ומראה גובהו — משכח. שכך נגזר על אותו מקום, שיגרם לשכחה (887). ולכן אנשי דור הפלגה שכחו את לשונם (888).

אמר רב יוסף: בבל ובורסיף [מקומות הם] — סימן רע לתורה. שמקומות אלו משכחין הלימוד, משום שהם עומדים באויר המגדל (889).

מאי בורסיף [מהו שם זה "בורסיף"]?

אמר רבי אסי: בור שאפי [בור שנתרוקנו מימיו]. כלומר, שאדם הנמצא שם — משכח כל תלמודו.

שנינו במשנתנו: אנשי סדום אין להם חלק לעולם הבא וכו'.

תנו רבנן: אנשי סדום אין להן חלק לעולם הבא, שנאמר: "ואנשי סדם רעים וחטאים לה' מאד". רעים — בעולם הזה, וחטאים —

889. הקשה בבאר שבע, הרי רב יוסף קרא על עצמו "ורב תבואות בכח שור" [לעיל מב א], שהיה בקי טובא במשניות וברייתות, אף שהיה דר בכבל! ורב יוחנן [לעיל כד א] אמר: "מאי כבל? כלולה במקרא, כלולה במשנה, כלולה בתלמוד".

890. כפי שכתב רש"י בחומש: לה' מאד — יודעים את ריבונם, ומתכוונים למרוד בו.

נשמתן מזיקין ורוחות נעות ונדות, בלי שום מנוחה כלל [ספר נשמת חיים].

887. שאם לא כן, אלא רק אותם שבנו את המגדל שכחו לשונם, מה התועלת בזה, הרי יכולים לבוא אחרים ולבנות את המגדל מחדש! יד רמה.

888. כך פירש רש"י. ובערוך כתב, כיון שמרדו בהקדוש ברוך הוא, ובנו אותו להכעיס, מי שישן באוירו, משכח תלמודו.

וחטאים בגופן, דכתיב גבי יוסף ואשת פוטיפר: "וחטאתי לאלהים".

"לה" — זו ברכת השם.

"מאד" — זו שפיכות דמים. שנאמר: "וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד וגו'".

תנו רבנן: אנשי סדום לא נתגאו — אלא בשביל טובה שהשפיע להם הקדוש ברוך הוא (891).

ומה כתיב בהם: "ארץ ממנה יצא לחם [שהיתה ארץ שבעה וטובה], ותחתיה נחפך כמו אש [ואחרי כן נהפכה], מקום ספיר אבניה ועפרת זהב לו, נתיב לא ידעו עיט, ולא שזפתו עין איה, לא הדריכוהו בני שחין, לא עדה עליו שחל".

אמרו אנשי סדום: וכי מאחר שארצנו היא "ארץ ממנה יצא לחם ועפרת זהב לו", שיש לנו שפע לחם, למה לנו עוברי דרכים? שאין באים אלינו אלא לחסרינו מממזנונו!

בואו ונשכח תורת רגל מארצנו, שלא יעברו בארצנו עוברי אורח. שנאמר: "פרץ נחל מעם גר הנשכחים מני רגל דלו מאנוש

נעו". והיינו: "פרץ נחל" — פרץ הקדוש ברוך הוא נחל גפרית ואש. "מעם גר" — מהמקום שהיה הנחל הולך, למעלה, והשליכו (892) על "הנשכחים מני רגל" — אלו שרצו לשכח רגל אדם מארצם. "דלו מאנוש נעו" — נתדלדלו מארצם, ונעו לדראון.

דרש רבא: מאי דכתיב: "עד אנה תהותתו על איש תרצחו כלכם כקיר נטוי גדר הדחויח?"

מלמד שהיו אנשי סדום נותנין עיניהן בבעלי ממון, ומושיבין אותו אצל קיר נטוי שעומד ליפול, ודוחין אותו עליו כדי שימות, ובאים ונוטלין את ממזנו (893). והיינו "תהותתו" — תבקשו תרמיות ותואנות, "תרצחו כלכם" על ידי "קיר נטוי".

דרש רבא: מאי דכתיב: "חתר בחשך בתיב יומם חתמו למו לא ידעו אור?"

מלמד שהיו אנשי סדום נותנים עיניהם בבעלי ממון (894), ומפקדים אצלו אפרסמון, שריחו נודף ביותר, ובעלי הממון היו מניחים אותו בכית גזיהם. שכן דרך השומרים, להניח את הפקדון בכית גזיהם,

892. "גר" כמו "מים הנגרים".

893. והיינו דווקא בגר ואורח, שאין לו שם בנים לרשת אותו. שכיון שהפילו עליו הכותל ומת, תקח הממשלה ממון שלו. כי כן משפט הממשלה בענייני האורח שמת ואין לו יורשין. בן יהודע.

894. כתב בבן יהודע, דהיינו דווקא בבעלי

891. כי יש ארץ פוריה, שצומחת בה הרבה תבואה, ומוכרים אותה תמורת כסף. ויש ארץ שאינה פוריה, אבל יש בה עפרות זהב, ובני אותה ארץ קונים בזהב תבואה. ולכן צריך תמיד שיעברו עוברי דרכים, כדי למכור להם את התבואה, ולקבל תמורתה כסף, או כדי לקנות מהם תבואה בכסף. אבל סדום היתה עשירה גם בתבואה וגם בכסף, ולכן אמרו: מה לנו ולעוברי דרכים? בואו ונשכח תורת רגל מארצנו. מהרש"א.

כדי שיהא משומר יפה.

לערב באים אלו שהפקידו את האפרסמון, ומריחין אותו ככלב. שנאמר: "ישוּבו לְעֵרֵב יִהְיוּ כְּכֹלֵב וְיִסּוּבְבוּ עִיר".

ובאים וחותרים שב, באותו מקום שהטמינו בעלי הממון את האפרסמון, ונוטלין אותו ממון שנמצא שם, בבית גנזיהם.

וזהו "חתר בחשך בתים יומם חתמו למו", שהיו אנשי סדום סוגרים וחותרים את האפרסמון שלהם, כדי להפקידו ביד בעלי הממון⁽⁸⁹⁵⁾.

"ערום הלכו מבלי לבוש, ואין כמות בקרה, חמור יתומים ינהגו, יחבלו שור אלמנה, גבלות ישיגו, עדר גזלו וירעו". "והוא לקברות יובל, ועל גדיש ישקוד"⁽⁸⁹⁶⁾.

דרש רבי יוסי בציפורי את אותו מקרא: "חתר בחשך בתים וגו'", והסביר את מה שעשו אנשי סדום, שהפקידו אפרסמון אצל בעלי הממון.

אחתרין היא ליליא תלת מאה מחתרתא [נחתרו באותו לילה, לאחר שדרש דרשתו, שלש מאות מחתרות] בציפורי. שעשו הגנבים כפי שעשו אנשי סדום, הפקידו אפרסמון, ועל ידי כן ידעו היכן מפקידים בעלי הממון את ממונם.

אתו וקא מצערי ליה [באו אנשי המקום וציערוהו]. אמרו ליה: יהבית אורחיה לגנבי [הראית את הדרך לגנבים]!

אמר להו: מי הוה ידענא דאתו גנבי [וכי הייתי יודע שיבואו גנבים]⁽⁸⁹⁷⁾.

כי קא נח נפשיה דרבי יוסי [כאשר נפטר רבי יוסי], שפעי מרזבי דציפורי דמא [שפעו מרזבי עירו ציפורי דם]⁽⁸⁹⁸⁾.

עוד אמרי אנשי סדום: דאית ליה חד תורא — מרעי חד יומא [מי שיש לו שור אחד, ירעה את בהמות כל העיר יום אחד]. דלית ליה — לירעי תרי יומי [ומי שאין לו כלל שוורים, ירעה את בהמות העיר שני ימים]⁽⁸⁹⁹⁾.

וכתב, שאפשר ליישב קצת שמעשי אנשי סדום נרמזים בפסוקים אלו. עיי"ש באורך.

897. כתב בן יהודע: פירוש, מי ידענא דאתו גנבי לפרקא? כי ודאי הבאים לפרקא יראי השם הם, ולא סלקא דעתי שגם הגנבים יבואו לפרקא, כדי שאהיה נשמר בדברי.

898. הביאה הגמרא דבר זה, להשמיענו שרבי יוסי היה בן העיר ציפורי. רש"י. עיי"ש.

899. כתב ביד רמה, שטעמם היה משום שזה שאין לו שור אינו צריך לטרוח בשלו. אבל באמת מידת חמס היא, דאדרבה, מי שכבר יש

ממון שהם אורחים וגרים, ולא בתושבים הקבועים בעיר. כי כל מגמתם היתה שלא יבואו אורחים להתגורר בארצם.

895. כך פירש רש"י. ובעץ יוסף כתב, ש"חתמו למו" מלשון סימן. שהיו נותנין סימן היכן יש ממון. והיינו "חתר בחשך בתים" על ידי ש"יומם חתמו למו".

896. תמה המהרש"א, הרי מקראות אלו נדרשו בילקוט על מעשה דור המבול, ולמה הביאם כאן גבי אנשי סדום? וגם אין הגמרא דורשת כלום ממקראות אלו, וגם לא נאמרו כסדר שהם כתובים.

ההוא יתמא בר ארמלתא [היה ביניהם יתום בן אלמנה]. הבו ליה תורי למרעיה [נתנו לו שוורים לרעות], אזל שקלינהו וקטלינהו [הלך, לקחם ושחטם].

אמר להו לבעלי השוורים: דאית ליה תורא — נשקול חד משכא [מי שיש לו שור, יקבל עור אחד], דלית ליה תורא — נשקול תרי משכוי [ומי שאין לו שור, יקבל שני עורות].

אמרו ליה: מאי האי?

אמר להו: סוף דינא — כתחילת דינא. מה תחילת דינא, דאית ליה תורא מרעי חד יומא, דלית ליה תורי — מרעי תרי יומי,

אף סוף דינא: דאית ליה חד תורא — לשקול חד, דלית ליה תורא — לשקול תרי.

עוד תקנה היתה בסדום: דעבר במברא [מי שעובר את הנהר על ידי המעבורת] — ניתב חד זוזא [נותן לבעל המעבורת זוז אחד]. דלא עבר במברא — ניתב תרי [ומי שלא עבר במעבורת, אלא הגיע בדרך אחרת — נותן שני זוזים⁽⁹⁰⁰⁾].

דהוה ליה דרא דלבני [מי שהיה מגבל לבנים, והיתה סדורה לפניו שורה של לבנים] — אתי כל חד וחד שקיל חדא [בא כל אחד ואחד מאנשי העיר, ונטל לבנה אחת]. אמר ליה כל אחד מהם לבעל השורה: וכי מה החסרתי אותך? אנא חדא דשקלי [אני נטלתי רק לבנה אחת⁽⁹⁰¹⁾].

דהוה שרי תומי או שמכי [מי שהיה מפזר ושוטח לפניו שומין או בצלים ליבשין], אתו כל חד וחד שקיל חדא [בא כל אחד ונטל אחד], אמר ליה: אנא חדא דשקלי.

ארבע דייני היו בסדום, ואלו שמותם: שקראי, ושקרוראי, זייפי [זייפן], ומצלי דינא [מעוות דין].

דמחי ליה לאיתתא דחבריה, ומפלא ליה [מי שהכה את אשת חברו, והפילה ולדה], אמרי ליה [אומרים לו לבעל האשה]: יהבה ניהליה דניעברה ניהליך [תן למכה את אשתך, עד שתתעבר ממנו עבורך⁽⁹⁰²⁾].

דפסיק ליה לאודנא דהמרא דחבריה [מי שחתך אוזן חמורו של חברו], אמרו ליה לבעל החמור: הבה ניהליה עד דקדחא [תן לו

900. כך כתב רש"י. וכיד רמה כתב, שאם היה עובר את הנהר ברגליו, היה נותן שני זוזים. והטעם, כי על ידי כך העלה מים ברגליו מהנהר, וחסרם.

901. ואין בה שוה פרוטה כדי שאחזיר לך. יד רמה.

902. כך משמע מלשון הגמרא. אבל ביד רמה כתב, שאמרו הדיינים שיתן להם את אשתו כדי

לו בהמה משלו וצריך הוא לרעותה, נוח לו לרעות אחרות עמה, שהרי אינו בטל ממלאכתו כלום. אבל מי שאין לו כלל בהמות, ועתה יצטרך לרעות, הרי הוא בטל ממלאכתו.

ועיי' במהרש"א, שכתב, שהגם שאין לדון רשעים אלו לכף זכות, מכל מקום נראה מכל המעשים המובאים כאן, שלא רצו לגזול בגלוי, אלא שבאו לרמות את חבריות על ידי משפט שקר. ועיי' שכתב מה היה "ההגיון" של אנשי סדום במשפט זה, שזה שאין לו שור רועה שני ימים. וכן גבי שאר משפטיהם.